KADER

Orgaan voor functionarissen van het Humanistisch Verbond

SEPTEMBER-OKTOBER 1958 NR. 4

INHOUD

DE GEMEENSCHAP

Vanzelf gaat het blijkbaar niet 83
Een verzoek aan de gewestsecretariaten 83
Besturen is geen zaak van routine 84
Tijd en Taak 84
Wat verwachten de leden van de gemeenschap? 85
Het migratie-rapport 88

GEESTELIJKE VERZORGING

Hoe moeten wij antwoorden? IV 89
Ziekenbezoek 92
Nieuws uit en om de arbeiderskampen 94
Uit de belevenissen van een raadsman 95
Mogelijkheden tijdens een gesprek 96
Daar klonk een lied vanuit verbondenheid 98
Humanistisch geestelijk raadsman en gedetineerde 102
Troosten is schraal 103

DE STEMVORK

Bezinningsbijeenkomsten in Amerika 104
Een sprekersconferentie naar aanleiding van het Amerikaanse voorbeeld . . 106
Varia ex cathedra: Wat beklijft er? 107

KADER

ORGAAN VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND
INHOUDENDE

I DE GEMEENSCHAP

RUBRIEK VOOR DE GEMEENSCHAPSFUNCTIONARISSEN
REDACTIE: W. COENDERS, BRINKGREVERWEG 111, DEVENTER, TELEFOON 06700—5452

II GEESTELIJKE VERZORGING

RUBRIEK VOOR DE GEESTELIJKE RAADSLIEDEN EN HUN MEDEWERKERS
REDACTIE: MEVR. D. HEROMA-MEILINK, PLESMANSINGEL 6, AMSTELVEEN, TEL. 02964—4322

III DE STEMVORK

RUBRIEK VOOR DE SPREKERS
REDACTIE: C. H. SCHONK, BOUWERSTRAAT 14, DEVENTER, TELEFOON 06700—5331

ADMINISTRATIE: OUDEGRACHT 152, UTRECHT, TELEFOON 030—10163

De Gemeenschap

RUBRIEK VOOR DE GEMEENSCHAPSFUNCTIONARISSEN

VANZELF GAAT HET BLIJKBAAR NIET

Omdat in augustus 10 leden meer werden afgevoerd dan ingeschreven (er bij 13, er af 23) en dit verschijnsel zich gelukkig nog in geen enkele maand heeft voorgedaan, mogen we aannemen, dat in de vacantiemaand bij uitstek duidelijk is gebleken, dat het niet vanzelf gaat. Maar nu in alle gemeenschappen het werk weer op gang gaat komen, hebben we er het volste vertrouwen in, dat ook de ledenwerving de blijvende aandacht zal krijgen die er voor nodig is. Ter ondersteuning van de propaganda is een herdruk verschenen van „Een verrassende ontmoeting", terwijl een nieuwe uitgave van de jubileumbrochure „Dit wordt gedaan" binnenkort van de pers komt. Dat was nodig omdat de voorraad was uitgeput, maar ook omdat de gegevens niet meer bij waren. Want na 1956 is het Verbond verder gegaan en dat blijkt ook uit de cijfers.
Laat men van beide uitgaven een goed gebruik maken. En als het niet direct mocht lukken iemand er toe te bewegen lid te worden, maar hij of zij heeft belangstelling en wil wel wat doen, dan zijn er drie mogelijkheden: 1e. een abonnement op „Mens en Wereld"; 2e. een abonnement op „Het Woord van de Week" (wie zich voor 1959 abonneert krijgt alle nog verschijnende nummers 1958 gratis!); en 3e. een gift aan het Steunfonds Practisch Humanisme, gironummer 14632, ten name van Hollandse Bank Unie 's-Gravenhage ten behoeve van Stichting Steunfonds.
Zo'n belangstellende moet u overigens niet te gauw loslaten. Wie een paar maanden ons blad heeft gelezen, zal bij een volgend gesprek misschien iets dichter bij ons gekomen zijn.

EEN VERZOEK AAN DE GEWESTSECRETARIATEN

Als het H.B.lid, dat vertegenwoordiger in uw gewest is, door bijzondere omstandigheden verhinderd mocht zijn, een vergadering bij te wonen, neemt u dan even contact op met het Centraal Bureau. Misschien weten ze daar wel een plaatsvervanger. Maar wacht u er niet mee tot de laatste dag.

BESTUREN IS GEEN ZAAK VAN ROUTINE

Niet ten onrechte heeft de redacteur er in het vorige nummer op gewezen, dat we moeten oppassen voor routine bij het samenstellen van de winterprogramma's. Het gevaar bestaat, dat we op die manier een afgebakend paadje gaan bewandelen en, wat minstens zo erg is, niet meer voldoende inspiratie opdoen om onze bestuursfunctie met de nodige frisheid te vervullen.
Er zal wel geen enkel bestuur zijn, dat blaakt van tevredenheid over de gang van zaken in zijn gemeenschap. We weten dat we de zo noodzakelijke differentiatie in ons werk nog op geen stukken na hebben bereikt en daardoor vele leden niet aan het Verbond kunnen binden. Bovendien maken we onvoldoende gebruik van de talenten en bekwaamheden, die er ongetwijfeld onder de leden aanwezig zijn.
De vraag, hoe we het gemeenschapsleven aantrekkelijker kunnen maken, wordt op de bestuursvergaderingen dan ook min of meer regelmatig aan de orde gesteld. Bij deze discussie zou veel meer gebruik gemaakt moeten worden van de uitstekende rapporten die in de loop der jaren door het Centraal Bureau zijn uitgegeven en die nog niets van hun frisheid hebben verloren. Integendeel, ze zijn misschien wel te vroeg verschenen en hebben daardoor niet die aandacht gehad die ze verdienen.
We denken hierbij in het bijzonder aan de publicatie „De humanistische groep in de gemeenschap", aanwezig in de documentatiemap, waarvan de gedachten kunnen bijdragen om een ernstige poging te wagen met het groepswerk. Zeg vooral niet te gauw: „Dat kan bij ons toch niet". Misschien kan het inderdaad niet precies zo, maar lukt het op een andere manier wel. Een bestuursvergadering, besteed aan de bespreking van dit rapport, kan ons helpen mogelijkheden te ontdekken die we eerst niet zagen.
Besturen vraagt een voortdurende geestelijke activiteit, zeker in een beweging als de onze, waarin we met elkaar een antwoord trachten te vinden op de vele vragen die zich aan ons opdringen.

Polet

TIJD EN TAAK

november 2:	Najaarslanddag „Socrates". Onderwerp: Het mensbeeld in de hedendaagse kunst.
januari 21:	Uiterste datum, waarop congresvoorstellen kunnen worden ingediend.
jan. 31—febr. 1:	Top Kader Conferentie.
februari 14:	Gewestelijke besturenconferenties.
februari 18:	Uiterste datum, waarop amendementen op eerder gedane voorstellen kunnen worden ingediend.
maart:	Studiedagen.
april 11/12:	Congres H.V.
mei 2:	Landdag „Socrates".

WAT VERWACHTEN DE LEDEN VAN DE GEMEENSCHAP?

Deze vraag is makkelijker gesteld dan beantwoord. Er zijn allerlei pogingen tot beantwoording gedaan; er zijn interviews afgenomen, enquêtes georganiseerd en nog steeds kunnen we het antwoord op deze vraag nergens opslaan, zelfs niet in de losbladige documentatie.
Dat is wel een beetje irriterend; we doen ons best het de leden zo goed mogelijk naar hun zin te maken en dan is toch het minste wat we weten moeten, wat willen die leden nu eigenlijk?
We zouden weer eens een enquête op touw kunnen zetten, maar daarmee is het verkrijgen van een goed inzicht in deze kwestie nog allerminst verzekerd. Daarvoor is immers nodig, 1e. dat we de vragen vinden, waar het om gaat, 2e. dat we deze vragen zo formuleren, dat de geënquêteerden daaruit ook te weten kunnen komen, waar het om gaat, 3e. dat de vragen worden beantwoord door alle leden, maar in de eerste plaats door hen, die tot dusver taal noch teken van zich lieten horen en die ook bij de enquête de eersten zullen zijn om verstek te laten gaan, 4e. dat — àls deze leden antwoorden — zij zelf nauwkeurig zullen moeten weten wat zij wensen, 5e. dat — àls zij dit weten — zij daaraan op voor ons verstaanbare wijze uitdrukking kunnen geven, 6e. dat hun wensen — àls zij ons kenbaar worden — voor verwezenlijking vatbaar zijn.
Wie nu niet zo verrukt meer „Hè ja, een enquête!" kan zeggen, zal zich afvragen: „Wat dan?"
Om te beginnen zouden we de vraag zelf eens onder de loep moeten nemen. Willen we inderdaad weten wat *de* leden in het algemeen van de gemeenschap verwachten? Of is het niet veeleer zo, dat wij vooral willen weten, waarom zo veel leden even trouw als hardnekkig van onze bijeenkomsten wegblijven. Als we ons voorlopig eens alleen met deze vraag bezig houden, hebben we weliswaar veel belangwekkende, problematiek terzijde geschoven, maar het vraagstuk ook zo beperkt, dat er in kort bestek misschien nog iets verstandigs van te zeggen valt.
Ook zonder uitvoerige enquêtes kunnen we uit gesprekken, uit wat we hier en daar opvangen en vooral uit „aanvoelend verstaan" vrij nauwkeurig weten, waarom men weg blijft.
Er is een hele scala van bezwaren: „Geen tijd", „zondagsmorgens slaap ik altijd uit", „de enige keer, dat ik eens lekker lui kan wezen", „dan ga ik altijd in het bad", „ik wandel liever", „dan ben ik bezig met mijn duiven, mijn aquarium, mijn postzegels".....
Al deze en vele andere meer of minder achtenswaardige motieven hebben dit met elkaar gemeen, dat er iets anders is, dat meer aantrekkings-kracht bezit dan de zondagochtendbijeenkomst. Wij kunnen dat betreuren, maar ook niet veel meer dan dat. Als we er verontwaardigd over doen, zijn we onbillijk en begeven we ons op een gevaarlijke weg. Onbillijk, omdat wij zelf maar al te vaak — zonder strikt onoverkomelijke bezwaren — ontbreken op bijeenkomsten van verenigingen en instituten, die evenzeer op onze aanwezigheid mogen rekenen. En we begeven ons op een gevaarlijke weg, doordat onze edele verontwaardiging er ons licht toe brengt te spreken van „plicht" en „behoren te steunen" en al dergelijke uitroepen, die — afgezien van hun rechtmatigheid — precies het tegenovergestelde te weeg brengen van wat we wensen.

Het enige, wat in deze werkelijk effect kan hebben, is onze bijeenkomsten zodanig attractief te maken, dat leden en niet-leden het de moeite waard vinden er andere bezigheden en genoegens voor in de steek te laten. Het spreekt vanzelf, dat dit niet mag gaan ten koste van het doel en de bestaansgrond van dit werk: bezinning op het humanisme.
De vraag wordt dus of de vorm waarin deze bezinning nu in het twaalfde jaar van het Verbond wordt gebracht en die nauwelijks afwijkt van de vorm in de eerste jaren, zoal niet de enig denkbare dan toch de enig verantwoorde is. Wie deze vraag bevestigend beantwoordt, behoeft zich over verandering van deze vorm geen zorgen meer te maken. Hij zal niet veel anders kunnen doen dan onverdroten doorgaan en hopen, dat deze vorm, al dan niet geperfectioneerd, op de duur voor alle humanisten dermate boeiend zal worden, dat zij slechts met moeite aan andere bestedingen van hun vrije tijd de voorkeur zullen geven.
Het valt te vrezen, dat dit een ijdele hoop is. Niet zozeer, omdat er weinig hoop zou zijn op grotere belangstelling voor de zaken des geestes, als wel, omdat er een eenzijdige kijk uit blijkt op dat wat het humanisme voor de mens kan betekenen.
Het humanisme is vóór alles iets, dat de mens aanspoort en drijft, iets, dat nauw verbonden is met het beste uit zijn diepste wezen, iets, dat aan alle redenering en beschouwing voorafgaat. De man, die een brandend huis inloopt om er een achtergebleven kind uit te halen, weet alles van die impuls af, maar kan — zo hij er al iets van weet te zeggen — er hoogstens achteraf over praten.
Het tekort van onze bijeenkomsten is nu, dat zij altijd iets hebben van praten achteraf, van nabeschouwing. Dit mag onvermijdelijk zijn, voor wat het element achteraf betreft, of ook uitsluitend beschouwing moet worden gegeven, is een andere vraag. Het is er mee, als met een beschouwing over een concert, toneeluitvoering of welke kunstuiting ook. De beschouwing mag nog zo knap zijn, zij kan de uiting zelf niet vervangen.
Als we dan ook bij een jonge vriend een sterke ontvankelijkheid voor muziek vermoeden en we willen hem, die daarvoor nog niet in de gelegenheid kwam, in nader contact brengen met deze kunstuiting, dan zoeken we daarvoor een goed concert uit. We denken er niet over hem mee te slepen naar een lezing over, laten we zeggen, „De polyphonie bij J. S. Bach", hoe deskundig en populair de spreker ook mag zijn.
Met de introductie van het humanisme bij een geestverwant, springen we als regel wat slordiger om. Die zetten we rustig een betoog over „Humanisme en rede" voor en zijn dan teleurgesteld, wanneer hij zich niet onmiddellijk en enthousiast in laat schrijven om vervolgens alle bijeenkomsten trouw te bezoeken.
Kortweg gezegd: wij presenteren bijna voortdurend het beschouwelijke element van onze levensovertuiging als het humanisme en verwonderen ons erover, dat dit aldus verminkte humanisme weinig weerklank vindt bij de velen om ons heen, van wie we uit doen en laten weten dat het humanisme voor hem leeft.
Dat is het dan ook precies. Wie het humanisme beleeft als een moeilijk definieerbare, maar altijd werkzame kracht, wie deze kracht wil versterken door er gemeenschappelijk iets van te beleven, krijgt door beschouwingen alleen stenen voor brood.

Voor diegenen onder ons, die juist in de beschouwing, de discussie zich uit kunnen leven, mag dit aanvechtbaar klinken, het heeft er alle schijn dat een groot deel der al dan niet-georganiseerde humanisten (zo niet, het overgrote deel) de beschouwing maar een gebrekkige benadering vindt van wat er in hem leeft.
De algemeen-voorzitter, Dr. J. P. van Praag, belichtte reeds in het eerste nummer van „Rekenschap" in zijn artikel „Complementaire begrippen bij het denken over de mens" op heldere en doordringende wijze deze beide aspecten van het humanisme: de beleving en de beschouwing en hun onderlinge samenhang. Als velen het humanisme in de eerste plaats beleven en geneigd zijn de beschouwing en het analyseren als een liefhebberij voor anderen te zien, dan doet dat niets af van de waarde, die het humanisme als levensovertuiging voor hen kan hebben.
Wel betekent het, dat dezulken door de gebruikelijke, overwegend beschouwelijke aanpak van onze bijeenkomsten worden afgeschrikt en dat wij ernstig zullen hebben na te gaan op welke wijze onze bijeenkomsten deze niet tot beschouwing geneigde humanisten kunnen boeien.
Daarvoor zullen wij ook bijeenkomsten moeten bieden, waar het accent meer ligt op de bezielende en inspirerende krachten van het humanisme dan op de verstandelijke, rationele elementen.
Nu is zonder meer duidelijk, dat het directe beleven van deze krachten een zo volstrekt persoonlijke en dikwijls ook spontane zaak is, dat een bijeenkomst daarvan hoogstens getuigenissen achteraf kan geven.
Wanneer wij echter gelegenheid zouden geven voor persoonlijke getuigenissen, in dezelfde trant als bepaalde godsdienstige secten wel van hun bekeerlingen plegen te verwachten, dan zou het middel erger zijn dan de kwaal.
Er is een andere weg, die niet tot min of meer sentimentele exhibities behoeft te leiden. Wij beschikken namelijk over een schat van ontboezemingen, die èn hoogst persoonlijk èn universeel zijn, waarin het gehele gamma van menselijk hopen en lijden, streven en aanvaarden weerklinkt. Wat ons drijft en inspireert is de gehele geschiedenis van de mensheid door tot uitdrukking gekomen in woord en toon, in beeld en klank, in de kunst.
In de schatkamers van de kunst is veel te vinden, dat uiting geeft aan humanistische impulsen en waarin ook de met tot beschouwing geneigde mens zijn humanisme kan herkennen en — wat belangrijker is — kan her-beleven.
Als we met Vestdijk van oordeel kunnen zijn, dat in de kunst de essenties van het leven tot uitdrukking komen, is dit niet zo verwonderlijk. Verwonderlijker is, dat wij tot nog toe zo weinig gebruik hebben gemaakt van de kunstuiting, waaruit het humanisme dikwijls zuiverder — zij het niet expliciet — en vooral bewogener weerklinkt dan uit welk knap betoog ook.
Misschien ligt hier een middel om ook de weg te vinden tot de velen, die van onze bijeenkomsten eerder dan een stukje hersengymnastiek een zekere gemoedsbeweging verwachten.
In die richting althans gaan de suggesties, opgenomen in het rapport met de weinig geslaagde titel „De plaats van het z.g. culturele werk in het Humanistisch Verbond", dat aan de gemeenschapsbesturen werd toegezonden om onder nummer 670 in de losbladige documentatie te worden

opgenomen.
Het is te hopen, dat het hier niet bij blijft, maar dat de gemeenschapsbesturen ernstige pogingen zullen doen tot meer stijlvolle bijeenkomsten te geraken, waar ook het element van beleving zijn kans krijgt.
Er zullen ook tegenwerpingen te maken zijn. Zonder twijfel komt bij velen de vrees voor „kerkje-spelen" op. Het is merkwaardig hoe humanisten, die toch de openheid hoog noteren, nog dikwijls hun oordeel laten bepalen door aversies, waarbij vorm en inhoud zonder blikken of blozen worden verwisseld.
Hoe het ook zij, onze Amerikaanse geestverwanten, die toch zeker geen irrationele afdwalingen kan worden verweten, kennen voor de vorm van hun bijeenkomsten, getuige de beschouwingen in dit nummer van „Kader", deze koudwatervrees beslist niet. Zij beoefenen zelfs de samenzang met orgel.
Dat wordt in het hiervoor genoemde rapport niet bepleit. Reden te meer misschien om er eens grondig kennis van te nemen en er wat mee te doen.

MIGRATIE-RAPPORT

Dit, dezer dagen aan de gemeenschapsbesturen onder no. 535.1 gezonden rapport, geeft gedegen beschouwingen over de problemen, die voor de betrokkenen samenhangen met het verhuizen naar een andere gemeente. De taak, die hier voor de gemeenschappen kan liggen, wordt er in aangewezen en omschreven. Lezing zij van harte aanbevolen.

HOE MOETEN WIJ ANTWOORDEN? IV

Open staan voor andere mogelijkheden dan de eigene en zin voor de realiteit, dat bleken twee kenmerken van de humanistische levensvisie te zijn, welke in het geestelijk verzorgingswerk weliswaar niet uitdrukkelijk telkens naar voren worden gebracht, maar er toch altijd in aanwezig zijn (behoren te zijn). Met het tweede ben ik in de vorige bijdrage nog niet klaar gekomen.

De ogen open voor de werkelijkheid, zoals die nu eenmaal is, èn — noodzakelijke aanvulling — van daar uit op weg naar de werkelijkheid, *zoals* die zou moeten zijn. Dit humanistisch uitgangspunt van alle hulp aan de medemens maakt het ook mogelijk minder machteloos te staan tegenover het lijden van anderen en, allereerst, tegenover eigen leed.

Opzettelijk schrijf ik niet: het leert ons de *juiste* houding tegenover *het* leed vinden. Want, ten eerste, met dat „juiste" zou veel meer gezegd zijn dan ik verantwoorden kan. Ten tweede, ik wil elke wijsgerige bespiegeling over het probleem van het menselijk lijden achterwege laten, dat is in dit verband niet het eerst belangrijke. De vraag of al het leed, dat over mensen komt, hetzij door eigen toedoen, hetzij, voorzover wij zien kunnen, zonder dat de betrokkene daar ook maar enige aanleiding toe heeft gegeven, als zinrijk gezien kan worden, dan wel of Camus gelijk heeft, als hij zegt, dat wij mensen in een absurde wereld leven, komt dus niet aan de orde. Ten derde, in de praktijk van ons werk gaat het bijna nooit om *het* leed in de wereld, maar zo goed als altijd om een concreet mens in zijn hem leed brengende situatie. Zo ooit, dan zijn hier algemeenheden uit den boze. Werkelijkheidszin eist van de raadsman, dat hij juist in dit opzicht weet waar hij aan toe is. Telkens, als zijn weg die van een mens in zulk een nood kruist, treedt hij een ander stuk werkelijkheid binnen, een, dat, bovendien, zichzelf niet gelijk blijft, maar tijdens zijn bemoeiingen wezenlijke veranderingen kan ondergaan. En wat hij voor zich meent, dat de juiste houding tegenover het leed is, laat hem soms, als hij geconfronteerd wordt met zulke levensrealiteiten, lelijk in de steek.

Betekent dit dan, dat zijn eigen inzicht geheel waardeloos is? Natuurlijk niet. Wel echter, dat het losgemaakt van de persoonlijke ervaringen, waaruit het is te voorschijn gekomen, zijn bruikbaarheid verliest. Daaraan ontleent het immers de betekenis, die het voor hemzelf heeft. Kent de ander soortgelijke ervaringen of verkeert die in een geheel andere toestand en als het eerste het geval is, heeft die dan deze ervaringen ook al enigszins verwerkt en dat op overeenkomstige wijze? Dat zijn de vragen, die eerst bevestigend beantwoord zouden moeten zijn, voordat het eigen

levensinzicht nut stichten kan.
Een voorbeeld. Toen de Franse dichter Alfred de Musset na diep in zijn leven ingrijpende gebeurtenissen, die hem in een uiterst smartelijke toestand achterlieten, in zo ver tot zich zelf gekomen was, dat hij zich uiten kon over wat hem overkomen was, schreef hij in een beroemd geworden gedicht de veelgeciteerde regels neer

L'âme est un apprenti, la douleur est son maître
Et nul ne se connaît tant qu'il n'a pas souffert.

Zijn pijnlijk verworven inzicht: De mens, leerling van zijn meester, het leed. Er steekt waarheid in de woorden, die hij daarop volgen laat: Niemand leert zichzelf kennen, zolang hij niet geleden heeft. Algemeen menselijke waarheid? Het kost niet veel moeite verwante gedachten bij andere dichters en denkers terug te vinden. En toch, wij zijn dikwijls iets te gauw met de kenschetsing algemeen menselijk. Voorzichtiger en meer verantwoord zou het zijn te zeggen: er zijn meer mensen, die in hun leven dit zelf ontdekt hebben.
Ik behoor tot die mensen. In de zwaarste jaren van mijn leven heb ik uit mijn moeilijkheden veel geleerd, ik ben mee daardoor gevormd. Ik heb mijzelf beter leren kennen in die tijd, mijn zwakheden maar ook die nooit vermoede mogelijkheid mij weer op te richten en verder te gaan. Helderder is mij voor ogen komen te staan, wat in mijn leven werkelijk, wat slechts schijnbaar van belang was. Maar als ik mij terugdenk in die situatie en mij de uitkomst daarvan opnieuw bewust maak, nu, voordat ik het huis binnenga, waar iemand, die met *zijn* leed, met *zijn* ellende geen raad weet, mij verwacht, weet ik, dat ik over die resultaten moet zwijgen. Intussen is het een goede voorbereiding geweest, dit terugdenken. Ik ben gewaarschuwd: kom niet met je toen verworven inzicht aandragen, deze man is nog niet zo ver en als hij „zo ver" is, dat er met hem hierover zou gesproken kunnen worden, houd dan de mogelijkheid open, dat het bij hem anders ligt. Maar ook: het weer opnieuw doorleven van eigen moeite en nood, van leed om wat voor goed voorbij is, heeft mij ontvankelijker gemaakt voor het verdriet van die ander en het zal mij straks helpen te voldoen aan de allereerste eis: er helemaal bij te zijn en met begrip voor de situatie te luisteren. Zal ik dan, als hij zich uitspreekt, met een enkel woord aanduiden, dat dit alles mij niet vreemd is, dat ik deze wanhoop ken, dit vruchteloos terugreiken naar een gelukkiger tijd, welke in de ramp, die hem trof, haar einde vond? Zou dat helpen het gewenste contact tot stand te brengen? Misschien wel, misschien ook niet, dat zal in de loop van het gesprek wel blijken. Maar als dan gezegd is wat gezegd moet worden, dan gaat het er om de werkelijkheid van nu onder het oog te zien en dus het onherroepelijk voorbije verleden te laten rusten. Alleen van de zo ingrijpend veranderde situatie uit kan de weg naar de ondoorzichtig geworden toekomst gevonden worden. Het verleden keert niet weer, dàt moet hij aanvaarden, hoe moeilijk het ook valt. Ik kan dat niet voor hem doen. Hij moet zelf de noodzaak daarvan voelen. Als het goed gaat wordt in onze gesprekken dit thema telkens vaker door hemzelf aangeroerd, ik probeer de groei van dit inzicht te bevorderen. Aanvaarden betekent afzien van wat voor altijd achter hem ligt, maar ook zich keren tot de hem gebleven mogelijkheden zijn leven een nieuwe inhoud te geven.
De man, die plotseling zijn vrouw, warm levend middelpunt van een

harmonisch gezin, verloren heeft, weet van het eigen ogenblik af, dat hij nu meer dan vroeger voor zijn kinderen zal moeten leven. Maar het weten alleen is niet voldoende, eerst als hij deze opgave ontdekt als vulling van zijn leeggelopen bestaan, wordt het hem mogelijk te aanvaarden, dus overeind te komen en verder te gaan en dat niet uitsluitend door zijn nood gedwongen, maar ook uit eigen ontwakend inzicht, uit de diep in hem levende en nu bewust geworden drang naar een bestaan, dat zin heeft. Doe ik een beroep op die drang op het juiste tijdstip en op de juiste wijze, dan kan dit bijna niet anders dan heilzaam werken. Alleen indien de omstandigheden zo zijn, dat de mogelijkheid opnieuw te beginnen vrijwel uitgesloten schijnt, wordt het moeilijker.
Ik denk aan de ouders van een enig kind, dat na een lange reeks van conflicten en scènes de deur van het ouderlijk huis achter zich in het slot gooit en de wereld ingaat zonder een adres achter te laten. Zij hebben het gevoel, dat dit oneindig veel erger is dan de dood van hun jongen geweest zou zijn. Deze vader en moeder waren eigenlijk alleen aan elkaar gebonden door hun angst en zorg om hun enige zoon, persoonlijke betrekkingen buiten deze om waren nauwelijks aanwezig. Hoe zouden zij er toe kunnen komen het onherroepelijke te aanvaarden? Waar opent zich voor hen een uitzicht op een toekomst? Kàn hier geholpen worden? Wie zal het zeggen? En toch, het moet geprobeerd worden. Wellicht, als ieder van hen ziet hoe de ander onder deze slag gebukt gaat, heeft dit althans het effect, dat zij gaan voelen elkander meer dan ooit nodig te hebben, zodat het wederzijds verwijt, zo vaak de uitdrukking van niet te verwerken ellende, plaats maakt voor eerst schuchtere, allengs groeiende pogingen elkaar te helpen. Zo zullen zij op hun wijze ontdekken, wat ook de achtergrond van onze eigen humanistische levensvisie is, dat zinvol leven altijd in een of andere vorm leven is voor de ander(en)? Ik wacht mij er wel voor deze leer te prediken, misschien, echter, kan ik hen helpen dit zelf te gaan inzien. En toen dit, later, inderdaad gebeurde, ontstonden uit de gemeenschappelijke nood nieuwe persoonlijke betrekkingen tussen de vader en de moeder, die in het angstig waken over hun kind elkander uit het oog verloren hadden. En dat was winst, maar nog niet een werkelijk nieuw begin. Want dit samengaan werd tot een gemeenschappelijk koesteren van hun grote verdriet, dat nu de vervulling van hun leven dreigde te worden.
Ik schrijf met opzet dreigde. Want het is een bedreiging deze zo menselijke neiging van een verdriet een bezit te maken, waaraan men weliswaar lijdt, maar dat men toch niet missen wil. Elk streven, dat daar bovenuit voert, wordt dan als een verloochening van het eigen verleden, als een verraad jegens degene, die men verloren heeft, ervaren. En als dan het vrijwel onvermijdelijke gebeurt, dat gedachten en wensen omhoog komen, die ook iets anders vragen, komen schuldgevoelens de gehele situatie nog moeilijker maken. De werkelijkheid wordt niet aanvaard, de toegang tot de weg die verder voert, niet geopend. Zo stranden er velen, als een werkelijk leed in hun leven komt en zij, tegen de grond geslagen, niet weten hoe weer overeind te komen. Zij, om in deze beeldspraak te blijven, maken van de nood een deugd en blijven liggen.

De vader en de moeder hadden elkander gevonden in hun leed, het kostbare leed. Het ging er naar uitzien, dat dit het kostbare kind vervangen zou. Samen leefden zij een tijd lang afgesloten van de wereld

daarbuiten, die hun jongen opgeslokt had en hun leven werd vegeteren, datgene in hen, dat zich daartegen verzette, kreeg geen kans. De bevrijdende werking van weer oog te krijgen voor de ander, zij hadden die slechts even ondergaan. Het lot was hun gunstig. Hun weg kruiste die van een ander, die hen nodig had, de nieuwe mogelijkheid, waarvoor zij dan toch rijp geworden waren? In hun bemoeienis met het leed van deze mens konden zij nu en dan hun eigen verdriet vergeten zonder het benauwende schuldgevoel. Deze andere had immers hun hulp zo dringend nodig en, eerste positieve ontdekking, hun eigen leed had hen ontvankelijker gemaakt voor zijn nood. Zij konden begrijpen wat er in hem om moest gaan. Zij konden meeleven, zij kenden dit immers ook. En toen zo het isolement doorbroken was kon de raadsman weer helpen door deze ervaring in het volle licht te plaatsen.

Het leed in het leven van *de* mens. Daarover heb ik het niet gehad. Daarover had ook De Musset het niet, toen hij de boven aangehaalde regels dichtte. Ik weet heel goed, dat deze enkele gedachten mij bewust geworden door eigen ervaringen, geen algemeen probleem oplossen. Maar óók weet ik,dat wie in eigen leven midden in de duisternis van leed en verlatenheid staat, de weg naar het licht weer terugvinden kan, als hij de zo zeer veranderde werkelijkheid aanvaardt en zich opnieuw opent voor het grote leven. Daar zijn er velen, die hem nodig hebben en zijn vermogen tot helpen is er in zijn nood zeker niet minder op geworden.
„Niemand heeft mij nodig" is de klacht van de vereenzaamde mens, van de mens, die geen uitkomst meer ziet. Als ik dat hoor zou ik het uit kunnen schreeuwen: „maar kijk dan toch om je heen, er zijn er zo velen, die òp zouden leven als hun aandacht werd geschonken, die snakken naar echt menselijk contact, zo velen, die in welke vorm ook dringend hulp behoeven". Alleen, dit schreeuwen helpt niet. De mens, die met zijn eigen nood geen raad weet en dan deze klacht uit, heeft zich in zijn ellende opgesloten. Ik kan slechts hopen hem te helpen die afsluiting te verbreken en dan..... is alles mogelijk.

P. G. R.

ZIEKENBEZOEK

Het heeft me verwonderd dat geen enkele ziekenbezoekster gereageerd heeft op het artikeltje in Kader nr. 2, waar een ziekenbezoekster vertelt van haar ervaringen, toen ze zelf als patiënte nu van de andere kant ons werk kon bekijken. Maar misschien komt het nog.
Ook onze ziekenbezoekers kunnen hun werk onmogelijk doen als ze niet beschikken over heel veel fantasie. Steeds weer bij elke nieuwe patiënt moeten we ons trachten te verplaatsen in zijn situatie; iedere patiënt is verschillend en elke situatie is anders. Onze ziekenbezoekster, mevrouw X, was gelukkig geen langdurige patiënte en daarom onderging ze haar behandeling als volgt:

> „voorbereiding voor de operatie, operatie, naweeën en dan zo gauw mogelijk weer naar huis. In die tijd heb je geen behoefte aan geestelijk leven".

Zo'n persoonlijke beleving is zo goed om voortaan nog voorzichtiger te zijn in je eerste benadering van een buitenkerkelijke patiënt die niet om bezoek vanwege het Humanistisch Verbond heeft gevraagd. Je eerste bezoek zal zo kort mogelijk zijn, je doet nog meer je best heel goed te luisteren en zo bescheiden mogelijk te zijn. Want deze man of vrouw zou er misschien net zo over kunnen denken als mevrouw X destijds. Maar wat verstaat mevr. X nu eigenlijk onder „geestelijk leven"? Blijkbaar een stevig, diepgaand en ernstig gesprek, want ze schrijft verder:

> „Dus als we nu als ziekenbezoekster niet direkt een geestelijk gesprek verwachten — wat we zeker niet moeten doen al willen we het graag en is het toch uiteindelijk de bedoeling — en het als een gewoon bezoekje beschouwen, is het wel aardig maar niet zo erg nodig".

Is het nu werkelijk zo dat het onze bedoeling uiteindelijk is tot een geestelijk gesprek te komen? Verstaan we dit en dit alleen onder het begrip humanistische geestelijke verzorging? Kan in een bepaalde situatie een vriendelijk woord, een stille handdruk of een kleine vriendendienst soms niet veelzeggender zijn dan een stevig gesprek van een uur of langer? Mag ik enkele voorbeelden geven?

Ik was thuis de oudste van zes kinderen. Wij hielden allemaal veel van vader en moeder en onze ouders hielden heel veel van alle kinderen. Maar ik weet nog zo goed dat mijn moeder mij eens zacht over mijn haar streek toen ik als 15 jarig meisje eens enkele dagen ziek was. Zij heeft dat beslist niet onthouden, maar ik vergeet het mijn leven lang niet meer. Niemand van ons weet van hoeveel betekenis een lieve groet, een zonnige lach of een kleine attentie is geweest door ons geschonken aan een medemens die we zo regelmatig op onze weg ontmoeten.

Een tweelingbroer van een geestverwant stierf plotseling; de broers waren erg op elkaar gesteld geweest. Ze kwamen uit een godsdienstig gezin, waar alle familieleden godsdienstig gebleven waren. Onze vriend bezocht zijn bedroefde schoonzuster en bleef een tijd bij haar zonder veel woorden te gebruiken. Andere familieleden troostten haar, spraken bijbelteksten uit en gebruikten veel goedbedoelde woorden; zelf had hij het gevoel met lege handen te staan. Hoe verwonderd was hij toen ze hem later bedankte en zei: „Jij was alleen maar stil en dat deed mij zo goed".

Behoren deze voorbeelden tot het gebied van de geestelijke verzorging? Dit laatste klinkt zo zwaar en gewichtig. Natuurlijk wordt er ook in onze kring gesproken, geschreven en gestudeerd in en over de kunst van het spreken: In Kader vinden we artikelen over groepsdiscussie en gesprekstechniek en we vinden het allemaal erg moeilijk, maar noodzakelijk. Ik geloof dat mannen over het algemeen er veel knapper in zijn en het ook meer beoefenen dan de vrouwen. Gesprekken in groep of van mens tot mens zijn onmisbaar bij en behoren in eerste instantie tot het gebied van de geestelijke verzorging, maar al dat andere behoort er beslist ook bij, misschien is het wel een allereerste voorwaarde om tot een werkelijk goed gesprek te komen met een ander mens. En het is ook veel minder gevaarlijk. Een vriendelijk gebaar, een warme handdruk en een lieve groet kan nooit misverstaan worden, maar de juiste woorden kiezen, vooral als men die ander nog onvoldoende kent, is verschrikkelijk moeilijk en gevaarlijk.

Onze ziekenbezoekster eindigde met de woorden:

„Met open hart willen we de mensen naderen in de hoop dat ook hun harten open gaan."

We kunnen het daar wel mee eens zijn en dit kan gebeuren met veel, weinig of helemaal geen woorden, maar dat hart moet er echt helemaal bij zijn.

Annie Treurniet-Wiersma

NIEUWS UIT EN OM DE ARBEIDERSKAMPEN

In de afgelopen zomer en nazomer zijn na het kamp Nieuw Vennep, waarover in ons vorige „Nieuws" reeds werd bericht, nog 5 oogstkampen geopend, n.l. de kampen Slootdorp en De Terp in de Wieringermeer, een kamp in Middenbeemster en 2 kampen op de Zuid-Hollandse eilanden n.l. te Rhoon op IJsselmonde en te Westmaas op Beijerland.

Slootdorp en De Terp werden verzorgd door de raadslieden Peetoom en Wolthuis. Deze kampen draaiden slechts korte tijd. Ze zijn inmiddels weer gesloten. Raadsman Geerts verzorgt Middenbeemster. Voor de kampen in Zuid-Holland konden we terugvallen op de raadslieden Dekker en Smid, die vroeger in de kampen in Zeeland hebben gewerkt, maar door hun verhuizing, beiden naar Dordrecht, voor het werk in de arbeiderskampen verloren schenen. Wij zijn verheugd hen weer in het werk te hebben kunnen betrekken. Zelf hebben ze wel even gedacht: Verhuizen helpt ook al niks. Wat niet wil zeggen, dat ze niet van ganser harte hebben toegestemd. Zij vormen, samen met de raadslieden Geerts en Wassenaar, nu al een viertal, dat door verhuizing naar een andere plaats, eerst het werk in de kampen moest loslaten, om er later vanuit hun nieuwe woonplaats weer in betrokken te worden. We leggen dit maar zo nadrukkelijk vast om verdere verhuizingen van raadslieden tegen te gaan. Het helpt toch niet. Men mag natuurlijk wel verhuizen, maar laat men 't dan doen in overleg met ons: van een plaats waar een kamp gesloten wordt, naar een plaats waar een ander kamp wordt geopend. Maar nu zonder deze gekheid: We zijn blij de ervaring van de vier weer elders te kunnen benutten, zoals we ook blij zijn met hun hernieuwde opname in onze raadsliedenkring.

In het kamp „Het Grote Weergors" te Hellevoetsluis zijn eveneens oogstarbeiders opgenomen. Zij staan, naast de in dit kamp gehuisveste Delta-arbeiders, in contact met raadsman v. d. Vliet.

Op Schouwen-Duiveland is, door de terugloop der herstelwerkzaamheden na de ramp van 1953, opnieuw een kamp gesloten. Het is het kamp te Zonnemaire. Raadsman v. d. Hulle kwam daardoor op non-actief. We hebben goede hoop hem binnenkort bij de verzorging van de Delta-arbeiders te kunnen inschakelen.

Door de daling der seizoenwerkloosheid kon in De Peel een tweede van de 6 kampen gesloten worden. Kamp America viel dicht. Raadsman J. v. d. Berg, die daardoor vrijkwam, kon nu kamp Someren van Raadsman v. d. Wulp overnemen, welke laatste door drukke andere bezigheden graag enige tijd op non-actief ging.

Tijdens de — soms lange — zomervacanties hebben de raadslieden elkaar zoveel mogelijk vervangen, zodat geen kamp langer dan een week onverzorgd bleef. Een ingewikkeld tijd- en vervoersschema moest voor deze wederzijdse vervanging in elkaar worden gezet. Het heeft zeer bevredigend gewerkt.

UIT DE BELEVENISSEN VAN EEN RAADSMAN

Naakte Waarheid. —

Een kamp in het kustgebied. Vooruitgeschoven post in de machtige regie van Hollands internationaal vermaarde Deltawerken. Zeelucht en een milde Zuidwester, en stille verlatenheid in de omtrek.
De wand van de kamer waarin een zestal mannen huisden, toonde rondom een serie afgeslankte filmschonen, tijdelijke illusies van het witte doek. Zonder uitzondering stak er meer kapitaal achter dan de schaarse kleding deed vermoeden. Het verschil dat opviel binnen al dat stergeflonker, waren de zwaarmoedige blikken van de rondom de tafel gezeten kampbewoners.
— We leven hier in een concentratiekamp,— dat zeg ik —, begon er eentje.
— Mijn hemd staat altijd open —, verklaarde zonder duidelijk verband een ruwborstige dikkerd.
— Niks mag, alleen koeien of een torentje. 't Zal mijn dood zijn waar anderen naar kijken —, zei een derde. Hij stond op en terwijl hij met de hand zwaaide naar de sterren aan de wand, vroeg hij verwijtend: — Is dat nou erg, hè? —. Z'n vogelkop knikte me minachtend toe.
— Is dàt de narigheid —, zei ik, — ik dacht al, wat een somberheid bij al die lieve lachjes. Mag 't dan niet? —
— Maggen, 't is niet netjes zeggen ze. Is dat nou zo erg? —
— Erg, och dat geloof ik niet, maar..... —
— Wat gelooft u dan? Mag een mens dan niks voor z'n plezier? —
— Waarom niet? Mij lijken die poppetjes niet gevaarlijk. Maar hoe vinden jullie 't zelf? —
— 't Is toch leuk, of niet soms? Wat steekt er voor kwaad achter? —
— Leuk, ach ja, maar meer niet. Een goedkoop soort reclame om op een béétje schunnige manier aandacht te trekken voor dat wat helemaal niet schunnig is. Hopen geld gooien we weg aan de films met dit soort blote meisjes. Waarom hebben ze nog kleren aan? —
— Ook een vraag! —, zei de dikke, — dat mag nergens. Naakte mensen zie je nergens, buiten niet en thuis ook niet. Ik laat m'n kinderen ook niet naakt door 't huis lopen. Dat hoort niet. —
— Toch gek hè, we kijken meer naar half geklede of blote mensen, dan naar naakte mensen. —
— Maar naakt is toch juist onbehoorlijk! —, zei de dikke.
— We zullen zien. Ik breng wat plaatjes mee, volgende keer. —
Een week later. De filmsterretjes zijn node afgedankt vanwege een vernietigend veto. Op tafel liggen wat reproducties van bekende schilderstukken.

—Nou?, wat denken jullie: is 't erg bedenkelijk? —, vraag ik. — Let eens op 't verschil tussen naakt en bloot. Zo'n filmsterretje heeft nog nèt voldoende aan om je nieuwsgierigheid te prikkelen. Wel eens gehoord van Rembrandt? Natuurlijk wel, die is al driehonderd jaar dood. Toch zijn deze schilderijen nog steeds beroemd. —
— Ze zijn veel geld waard natuurlijk —, begon de vogelkop.
— Dat is zo. Maar waarom die filmsterretjes dan niet? En nog wel met wat kleren aan? Hoe vinden jullie dit? Een afbeelding van Venus, dat was vroeger de godin van de Liefde. Ze heeft geen draad aan d'r lichaam. Bedenkelijk hè? —
— 't Is wel mooi —, merkte de dikke op. — Je moet er verstand van hebben. Dat hebben we toch niet. —
— Mooi, zeg je toch. Als we nou zeggen dat die filmmeisjes meer weg hebben van een soort koopwaar, is 't dat misschien? —
— Ja —, lachte de dikke, — 't is dat je daar een avondje mee uit wil. Venus vraagt er niet om! —
—En ook in kerkelijke kunst vindt je naaktfiguren. Hier, een afbeelding van Eva uit een kerk in Brugge. Meer dan vijfhonderd jaar oud. Kijken de mensen nog steeds naar als jullie filmsterren al lang dood en begraven zijn. —
— Nou —, zei een van de mannen, — eigenlijk zijn deze mensen allemaal gewoon zoals mensen zijn, dat is misschien het verschil. —
— Dat denk ik ook. Gewoon zoals wij allemaal zijn. Geen goedkope reclame om je voor de mal te houden. —
— Ja, en die filmsterren, nou dat is eigenlijk winkelvees —, grinnikte de vogelkop. — En als je maar weet dat ik geen vegetariër ben! —
— Best mogelijk, dat moet je zelf weten. De vraag is of we echt van onecht kunnen onderscheiden.
— Precies —, zei de dikke met een schuine blik naar Venus, — 't is de naakte waarheid. —

d'See-Uyl

MOGELIJKHEDEN TIJDENS EEN GESPREK

Het trof mij dezer dagen, hoe tijdens een gesprek in de groep goede „kansen" soms onbenut voorbijgaan; de mogelijkheden, die zich aandienen, niet of onvoldoende worden aangegrepen. Wij — u en ik — hebben daarvoor in de regel wel een excuus bij de hand.
Het volgende diene als voorbeeld. Wij geven het ter overdenking en als een momentopname uit een gesprek, dat ontstond naar aanleiding van de vraag:
— Hoe is u gekomen tot uw houding, tot uw levensovertuiging? —
De ondervraagden dachten daarbij herhaalde malen aan eigen groei naar het socialisme, de geheelonthouding, het humanisme of daaromtrent.
De beurt is aan een vrouwelijke aanwezige. Zij vertelt:
— Mijn vader was socialist en voorstander van een vrije opvoeding; liet ons dus vrij inzake de keuze van een levensovertuiging. Mijn vriendinnen gingen naar de catechisatie, ik niet. Zij drongen er bij mij op aan eens

mee te gaan. Mijn vader had geen bezwaar. Ik ging mee, doch op weg naar de catechisatie wilden mijn vriendinnen liever „de stad in". Ze gingen dansen. Ik terug naar huis, erg teleurgesteld over dit gedrag van de meisjes. Thuis verzweeg ik mijn opgedane ervaring. Naderhand vond ik dit zo onaangenaam, dat ik dit verzuim herstelde, waardoor ik mij opgelucht voelde tegenover mijn vader. En sedert dien stond ik afkerig tegenover de catechisatie en de godsdienst, als gevolg van deze onoprechtheid mijner vriendinnen. —

Van deze momentopname geven wij als volgt een analyse.
Wij doen dit in de vragende vorm, die wij ook in de regel toepassen wanneer wij ons in de groep of onder vier ogen geplaatst zien voor zo chaotisch dooreengeworpen problemen als in het vorenstaande. Onze taak is in zulk een geval wel in de eerste plaats: *ordening*. Om dààrdoor te komen tot *overdenking*.

1. Uw vader was voorstander van een vrije opvoeding; wat verstaat u daaronder?
   (Tot de groep: Wat kunnen wij daaronder verstaan?)
2. Wat dunkt u: wordt een kind — en werd u — wel helemaal vrij gelaten? In hoeverre werd u toch „geleid"?
3. De vriendinnen drongen er bij u op aan mee te gaan. Wat was, naar uw mening, daarvan de reden? Was die „echt" of „onecht"?
4. Uw vader had geen bezwaar, dat u meeging. Welk gesprek zou in zo'n geval een vrijwel gelijkdenkende vader toch vooraf met u gevoerd kunnen hebben? En wat zou u doen, wanneer thans uw kind in een soortgelijke positie werd geplaatst?
5. Uw vriendinnen gingen niet naar de catechisatie, wel „de stad in". Heeft u daarvoor een verklaring?
   Is u wel zeker van uw verklaring?
6. U verzweeg, toen u thuis kwam uw teleurstelling en ook uw wegblijven.
   Hoe verklaart u deze houding?
   Tracht uw teleurstelling eens juist te formuleren aan de hand van mijn vraag: waarover was u precies teleurgesteld?
7. U staat sedert dien afkerig tegenover de kerk en ook tegenover de catechisatie.
   Vindt u uw argumenten nog al sterk; steekhoudend?
8. Als ik u zeg, dat u, naar mijn mening nog al generaliseert is u dat dan met mij eens?
9. Wat denkt u van deze opmerking: uw houding nu, is wel uitsluitend emotioneel. Niet redelijk bepaald.
   Of moet ik u deze opmerking eerst nader toelichten?

Aan de *groep* leg ik van tijd tot tijd deze vragen voor:
Is deze houding al of niet begrijpelijk?
Is deze houding al of niet verklaarbaar?
Is deze houding al of niet redelijk?
De bedoeling van die vragen wordt eerst kort toegelicht.

Aan *de lezers* van dit artikel leg ik dit voor:
Wat denkt u hiervan? Verwacht u op de vraag: Hoe kwam u eigenlijk tot uw levensovertuiging?, een — zij het dan wat vaag — omschreven antwoord, waaraan we iets *hebben?*

Neem aan, dàt u een aantal vrij korte en ook tamelijk duidelijke, dus verklaarbare, antwoorden ontvangt, zou dan daarmee een zoveel omvattend vraagstuk niet wat „mager" uit het gesprek naar voren komen?
Is het niet beter de gestelde vraag slechts als aanleiding te nemen, de deelnemers aan het denken te zetten over eigen „groei". Je denken over eigen gedachten? En dan telkens met onze hulp, d.w.z. door het stellen van „prikkelende vragen"?
Als wij dit —mede — als doel kunnen aanvaarden, worden wij minder „schichtig' omtrent het z.g. afdwalen van het onderwerp. (Natuurlijk: er is enige begrenzing nodig).
In het algemeen is het naar mijn mening bij een gesprek in deze vorm als boven en met „onze mensen" niet goed zo angstvallig te zwaaien met „het onderwerp".
Ons gehoor is in de regel zo heterogeen inzake gevoels- en denkkwaliteiten, dat het moeilijk, zo niet ondoenlijk wordt een behoorlijk antwoord tevoorschijn te toveren bij een vooraf te streng bepaald onderwerp.

Raadsman D. Dijkstra

DAAR KLONK EEN LIED VANUIT VERBONDENHEID

Wat een wonderlijk gebouw! Dat was onze eerste indruk toen we zaterdag 7 juni 1958 te Nunspeet waren aangekomen bij De Ark voor een weekend conferentie van de raadslieden voor de arbeiderskampen.
Een verblijf van een etmaal is niet lang genoeg geweest om alle verrassingen te leren kennen die de inrichting van dit schip biedt, maar vijf minuten waren voor ons voldoende om ons thuis te voelen in de kring van de aanwezigen.
Op het sloependek begonnen we al dadelijk met een kopje thee en maakten we kennis met de vrienden, die overal vandaan waren gekomen om een conferentie te houden over het geestelijke werk in de arbeiderskampen.
En niet alleen met vrienden, schonklof ook met de vriendinnen, want de meeste deelnemers waren vergezeld van hun echtgenote, wat de vreugde van het samenzijn niet weinig verhoogde.
Vreugde was duidelijk waarneembaar bij de dames, wier lachen, dat gedempt tot de conferentiezaal doordrong, bewees hoe amusant hun spel der verbeelding was (...en dan hadden wij niets te doen en dan stuurden ze ons naar een kamp...).
Vreugde was er eveneens op de conferentie zelf, door de ontdekking dat je was opgenomen in een groep mensen van gelijke wil, in een gesprekskring waarin op geen voorstel, op geen meningsuiting het persoonlijk belang van de spreker ook maar van de minste invloed was. Waar ieder woord werd verstaan, doordat het uit onverholen en zuivere bedoelingen voortkwam. Waar eerbied voor de mens, eerbied die zelfs dan bewaard bleef wanneer het gesprek liep over onverschilligheid en wangedrag, waar ontferming over hen wie het niet is gelukt hun menselijkheid te verwezenlijken, de harten verwarmde.
In deze geest zoekende naar wat de houding, de plicht, de methodiek

van de raadsman moeten zijn, konden wij de meeste vraagpunten, die zaterdagavond in drie secties waren opgesteld en door de voorzitter (excuseer) overzichtelijk gerangschikt, vlot behandelen. Niet dat daaruit een volledige stel resoluties, hard als wetsartikelen zijn voortgekomen. Wij zijn naar huis gegaan met nuttige richtlijnen, maar vooral met het gevoel van dankbaarheid dat geestelijke opbeuring je kan geven. Er heerste daar de blijmoedige sfeer die de oude apostelen moeten hebben gekend.
Vreugde was er ook tijdens de radiotoespraak van Schonk, waar we, na de begrijpelijke grapjes om de zwijgende spreker in ons midden, gezamenlijk naar hebben geluisterd. Vreugde omdat we hier als het ware onze eigen boodschap, het woord van onze kleine gemeenschap tot de mensen hoorden gaan en in dat woord onze gedachten herkenden. Er is soms grote vreugde in het herkennen.
Vreugde was er, natuurlijk, op de laat begonnen bonte avond. Van der Vliet bleek uitstekend te kunnen optreden als conferencier, toen hij zich eenmaal in dat gemakkelijke huisjasje had gestoken. Ik zou niet kunnen zeggen wat het meeste plezier heeft verschaft, de „geloofsbelijdenis" van Wim Kan, het verhaal van „wereldreiziger" Wolthuis, de folkloristische beschouwingen van De Vries van de vrije veren of de Vlaamse schets van mevrouw Brakel. Ik denk het laatste want wat was ze charmant met haar „pommekes bellefleurkes".
Met vreugde werd ook een nieuw lied gezongen. Van der Vliet had het gemaakt en er de melodie voor gecomponeerd, die hij speelde op de piano (welk een cumulatie van talenten). Mijn deskundige naamgenoot zei dat hij niet zo best was, de piano bedoel ik, maar de melodie kwam er uitstekend uit en ging er bij ons lekker in.
Het was die zaterdag laat (eigenlijk die zondag vroeg) toen we de kooien opzochten, maar de bootsman vond goed dat we een half uur later aan het ontbijt kwamen. Dat brengt me op de maaltijden. Het is geen fraze als ik vermeld dat die voortreffelijk waren. En niet alleen over de maaltijden mochten we tevreden zijn, alles in dit toch zo bewerkelijke huis zag er keurig netjes en verzorgd uit.
Wat is er eigenlijk veel gebeurd dit weekeind. Ik heb nog niet eens verteld dat we ook nog een bezoek hebben gebracht aan het humanistische militaire tehuis „De Leemberg". Een verrassend gezellige cantine, een smaakvolle leeszaal, een werkplaats waar bleek dat potten draaien van klei niet zo gemakkelijk is als je denkt en een fraai terras, dat uitnodigde tot een zit en een dronk.
Wat is er veel gebeurd, maar wat was — juist daardoor — de tijd snel verstreken. Met een prettig dankwoord namens alle gasten sloot Tj. de Vries de bijeenkomst, waarna nog eenmaal het lied van de dag werd aangeheven, het lied dat uiting geeft aan verbondenheid, vertrouwen en vrijheid.
En toen we, alvorens de berg Ararat af te dalen, afscheid namen van elkander en van „de brug", met een hartelijk tot ziens, werd al meteen de hoop uitgesproken dat de volgende bijeenkomst niet te lang op zich zal laten wachten.

Raadsman A. v. d. Berg

Er klinkt een lied...

P. W. v. d. Vliet

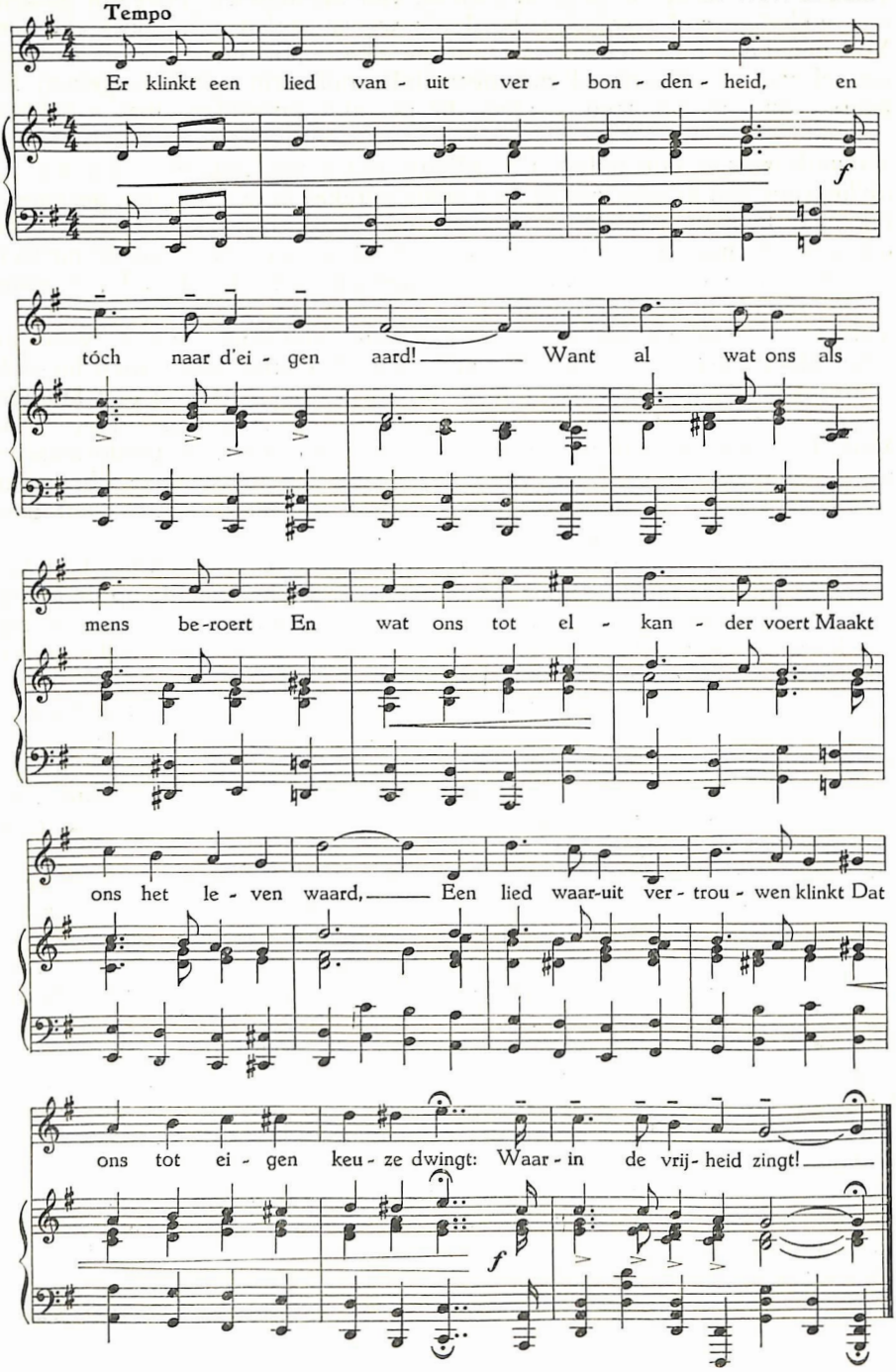

Er klinkt een lied vanuit verbondenheid
En toch naar d'eigen aard;
Want al wat ons als mens beroert
En wat ons tot elkander voert
Maakt ons het leven waard.
Een lied waaruit vertrouwen klinkt
Dat ons tot eigen keuze dwingt
Waarin de vrijheid zingt!

Een frisse wind waait door de nevel heen
Die wijder zich belet;
Want eigen blik in d'eigen tijd
Geeft ons als mens zelfstandigheid
Die ons tot daden zet.
Een ruimer zicht op al wat wacht
Waarmee de mens zich meet met kracht
Omdat de vrijheid lacht!

Er is in wijder kring een eend're wil
Die leidt tot nieuw begin;
Want dat waar ieder mens voor vecht
Dat is zijn waardigheid en recht
Als eerste levenszin.
Een zin die waarlijk zal ontstaan
Wanneer wij mensen ons bestaan
In vrijheid durven gaan!

HUMANISTISCH GEESTELIJK RAADSMAN EN GEDETINEERDE

Een gedetineerde deed ons het volgende artikel toekomen:

Hierbij wil ik proberen uitdrukking te geven aan mijn persoonlijke dankbaarheid voor de vele malen dat ik door een van de Humanistische Geestelijke Raadslieden uit een depressie gehaald ben. Het betekent enorm veel voor een onkerkelijke gedetineerde om eens vrijuit met een op dit gebied gelijk gericht mens te kunnen spreken, zonder het beklemmende gevoel van: dit is iemand, die zich boven mij stelt.
Mijn contact dat ik in deze straf met ± 8 geestelijke raadslieden had, heeft voor mij persoonlijk bewezen, dat deze mensen niet alleen praten over humanisme, maar het ook in praktijk brengen.
De betrekkelijk weinige vrije tijd die de meeste van deze mensen hebben, wordt opgeofferd om andere mensen die in geestelijke nood verkeren bij te staan.
Dit geschiedt niet met mooi praten over ethiek maar door naast deze gedetineerde te gaan staan en hem de harde realiteit in zachte woorden onder ogen te brengen. Eventueel hem ook aan te tonen door welke oorzaken hij met Justitie in aanraking kwam en vooral door hem te laten voelen: je bent zelf de man geweest die fout was, maar dit houdt niet in dat je straks niet een volkomen normale plaats in de samenleving in zou kunnen nemen.
De wijze waarop dit door deze heren gezegd wordt, is altijd dermate dat dit nooit als kwetsend gevoeld wordt.
Uit persoonlijke ervaring weet ik, dat op deze wijze je ogen geopend worden, dit kan alleen maar positief resultaat hebben voor de oplossing van je problemen.
Ik kan dan ook niet anders dan met lof schrijven over deze humanistische geestelijke raadslieden en ik weet dat de meeste van de door hen bezochte buitenkerkelijke gedetineerden er ook zo over denken.
Ik zou hen graag laten weten, dat hun werk door ons zeer op prijs gesteld wordt en dat de eventuele teleurstellingen in hun werk volkomen gecompenseerd worden door het succes dat zij in de andere gevallen bereikten.

Uit een brief van een gedetineerde

„Juist naar dit „uitpraten" verlangen wij allen, doch niemand schijnt daar ooit aan te hebben gedacht, dat men juist door dat „uitpraten" weer met zichzelf tot vrede kan komen, en de rust kan vinden, die juist zo nodig is om de juiste richting te hervinden".

TROOSTEN IS SCHRAAL

Men moet wat overwinnen om op een stralende zondag een gevangenis binnen te stappen. Drie, vier deuren moeten ontgrendeld worden voor men op een binnenplaats staat; dan nog enkele deuren en men is in het lokaal waar straks een bezinningsbijeenkomst zal plaats vinden.
Bij het binnengaan van het zaaltje verbetert echter de stemming. Er liggen kleedjes op de tafel en er is enige wandversiering. Er staat aan het einde ook een schoolbord, waarop met krijt iets werd geschreven. „Troosten is mooi, maar schraal.....". Meer niet, maar het is voldoende. Een vlijmscherpe waarschuwing tegen zinloos gemoraliseer. De geestelijk raadsman is er niet door van zijn stuk gebracht. Hij kent deze wereld en heeft begrip voor het cynisme, dat hier vaak hoogtij viert.
De eerste deelnemers komen binnen; hun aantal groeit tot vijftien. In gestichtskleding, maar opvallend goed verzorgd; keurig gekamde haren en zonder uitzondering geschoren. Alsof ze „uit" gaan, maar dat doen ze dan ook. Of de toespraak van de geestelijk raadsman weerklank zal vinden moet nog blijken. Vast staat echter, dat deze, mensen enkele uren verlost zijn van de banale praatjes over vrouwen en de dagelijkse grieven en griefjes ten aanzien van gesticht en mede-gedetineerden.
Dan begint de raadsman en onmiddellijk blijkt, dat hij niet van plan is het zijn gehoor gemakkelijk te maken. Het gaat over verantwoordelijkheid; verantwoordelijkheid voor eigen leven en voor het leven van anderen. Over menselijke plichten en mogelijkheden. Zakelijk, aan de praktijk van het leven getoetst, niet gericht op gemakkelijk succes, maar afdalend tot de kern van levensvragen.
En zie, er komt spanning in de houdingen. De lusteloosheid wijkt. Er is instemming en ontkenning, hoop en defaitisme, angst om het voor de zoveelste maal met zichzelf en de wereld te wagen, afkeer van brave burgerlijkheid, die denkt te weten, maar vaak o zo onwetend is. Er is geestelijke activiteit, en er licht hier en daar ook een zweempje van geloof in nieuwe mogelijkheden op. Dit is geestelijk werk van de bovenste plank.
Na afloop wordt er hier en daar bij het afscheid nemen nog wat nagepraat. Geïnteresseerd en zeker niet op lager niveau dan na afloop van een bezinningsbijeenkomst in een gemeenschap van het Humanistisch Verbond.
Aan zo'n gebeurtenis moest een televisie-uitzending gewijd kunnen worden. Dan zouden de mensen, die nog steeds denken, dat humanistische geestelijke verzorging zoiets is als psychoterapie of als maatschappelijk werk op slag van hun dwalingen genezen zijn.
Een stevige handdruk en dan is het afgelopen; althans in dit lokaal.
Troosten is mooi, maar schraal. Daar schuilt waarheid in, al mogen we nimmer vergeten, dat in troosten tot uitdrukking kan komen menselijke verbondenheid, en die heeft gelukkig nog steeds waarde en is broodnodig.
Van niet minder betekenis is het, wanneer de geestelijke raadsman er in slaagt bij zijn mensen belangstelling te wekken voor het geestelijk aspect van het leven, voor persoonlijke verantwoordelijkheid en voor de mogelijkheden om mens te zijn. Daarin kon de raadsman slagen, omdat hij samen kwam met mensen bij wie zijn humanistisch woord weerklank vond.

De Stemvork

RUBRIEK VOOR DE SPREKERS

BEZINNINGSBIJEENKOMSTEN IN AMERIKA

New York, Central Park West. Dat is zoiets als de Koninginneweg in Amsterdam. Een groot gebouw in de tijd van de Vrije Gemeente. Daar worden de bijeenkomsten van de New York Society voor Ethical Culture gehouden. Als men de stenen trappen opgaat komt men via een kleine hal, eigenlijk meer een corridor, in de sober betimmerde zaal, die plaats biedt voor meer dan 1200 personen. Een gedempt licht valt door glas-in-lood ramen. Rondom dalen de amphitheaters naar het strakke podium met katheder, waarboven de spreuk van de Union: The place where men meet to seek the highest is holy ground. Voor het podium een vaas met bloemen. Er staat altijd een vaas met bloemen op het podium als de societies zondags bijeenkomen. Meestal geschonken door een lid..... „in memory of....."
Terwijl het orgel speelt, komen de bezoekers binnen. Eerst enkelingen, dan in grote getale. Om precies 11 uur komen leader (raadsman) en spreker door een deur in de podiumwand te voorschijn en nemen plaats op een bank tegen de achtermuur. De commissie van ontvangst leidt laatkomers en gebrekkigen naar hun plaatsen. Om kwart over elf eindigt de muziek en begint de eigenlijke bijeenkomst met een „reading" (citaat). Het programma ziet er als volgt uit:

THE NEW YORK SOCIETY FOR ETHICAL CULTURE

Sunday Morning Meeting

May 4, 1958

Dr. JACOB P. VAN PRAAG

Chairman of the Int. Hum. & Eth. Union and of the Dutch Hum. League.

THE CHALLENGE OF OUR TIME: ETHICAL HUMANISM AND THE WORLD CRISIS

Presiding: Henry Austin, Leader of the Brooklyn Society

Flowers in Memory of Archibald M. Levy

MUSIC PRELUDE

Concerto in D minor — Vivaldi-Bach

Man is the Earth, Upright and Proud — Tune: Ein' Feste Burg

Society Choristers (Songbook no. 118)

Sarabande — Bach

Andante — Ernest Bloch

The Heritage (Society Choristers) — Isadore Freed.

OPENING WORDS

Chorale „Song of Brotherhood" (Society Choristers) — Bach

ADDRESS

COLLECTION

Aria in classic style — Marcel Grandjany

„In the Dawn" — Melody by Rousseau

Society Choristers & Audience (Songbook no. 120)

CLOSING WORDS

MUSIC POSTLUDE

Toccata — Mulet

Zo'n programma duurt een uur, zonder pauze. Heel vaak is er na afloop een koffie-uurtje in een andere zaal! Men praat ongedwongen met elkaar, het bestuur en de spreker. De ouders ontmoeten elkaar in elk geval bij het afhalen van de kinderen. Want er is steeds tegelijkertijd „zondagsschool". Dat is een sociaal instituut in de V.S., dat de ouders in staat stelt de bijeenkomsten bij te wonen. De inhoud wisselt van echte vormingscursus tot kinderuurtje en kleuterklas met spelletjes. In elk geval willen de kinderen tegen hun vriendjes ook kunnen zeggen op welke zondagsschool ze gaan. Dat hoort er bij.

Niet alle bijeenkomten zijn even „highrocky" (dat is dus hier „liturgisch") als die in New York. Cleveland heeft eigenlijk niets anders dan lezing met (grammofoon) omlijsting. Maar steeds wordt er gepoogd te komen tot een afgeronde vormgeving, zonder vergaderstijl en zonder debat; steeds met koffieuur.

Men denke echter niet dat deze mensen „bijna" vrijzinnig christelijk zijn. De toonaangevende opvatting is een rationalistisch positivisme (Dewey). Maar men meent dat daarbij de „liturgische" vorm aan wezenlijke, menselijke behoeften beantwoordt. Ik heb niets anders willen doen, dan in deze aantekeningen weergeven, hoe men dat tracht te verwerkelijken.

J. v. P.

EEN SPREKERSCONFERENTIE NAAR AANLEIDING VAN HET AMERIKAANSE VOORBEELD

Op zondag 7 september zijn onze sprekers — voor zover ze dan daartoe tijd en gelegenheid en lust hadden — in 't Erasmushuis bijeen geweest om te luisteren naar een op de band opgenomen Amerikaanse bezinningsbijeenkomst. Het was een bezinningsbijeenkomst van de New Yorkse afdeling van de American Ethical Union, waar onze voorzitter Dr. van Praag voor niet minder dan 1300 toehoorders sprak.
De bijeenkomsten van de Ethical Union hebben een vrij sterk liturgisch karakter, met muziek, ook wel samenzang, een „leader" en een spreker. Een nadere beschrijving en een voorbeeld van een programma van zo'n bijeenkomst vindt de lezer in ditzelfde nummer van de Stemvork van de hand van v. Praag.
Het was niet de bedoeling de Amerikaanse werkmethode bij voorbaat als navolgenswaardig voorbeeld te stellen: dit zou totaal in strijd zijn met onze manier van werken, waarbij we nooit een bepaalde oplossing suggereren, maar steeds prikkelen tot overdenking en overleg, waarna in vrijheid een keuze wordt gedaan, rekening houdende met bestaande mogelijkheden en plaatselijke omstandigheden.
De „ingeblikte" New Yorkse bezinningsbijeenkomst was bedoeld als aanleiding voor de bespreking van allerlei facetten van onze vergadertechniek.
Om te beginnen de zaal, waarin men vergadert. In Amerika hebben de gemeenschappen meestal hun eigen gebouw, waarin zij een eigen stijl en sfeer tot ontwikkeling kunnen brengen. Wij zijn alleen in Utrecht zo ver. En de gedachten van de sprekers zullen wel vanuit de intimiteit en het zo langzamerhand vertrouwde van ons eigen centrum in Utrecht zijn gegaan naar de café- en sociëteitszalen, waarop vele van onze gemeenschappen voor hun bijeenkomsten zijn aangewezen. Toch — meende men — wordt de overigens wel zeer onvolmaakte situatie al veel beter als men de spreker plaatst voor een rustige achtergrond, en in zijn omgeving wat bloemen plaatst, waardoor althans het gedeelte van de zaal, waarop de ogen van de toehoorders zijn gericht, iets van de rust en de harmonie geeft, waarnaar ook 't woord van de spreker streeft.
En dan de muziek: Algemeen was men van menning, dat deze een dienende functie moet hebben, zonder pretentie, omlijstend. Plaatselijke omstandigheden moeten uitmaken, of dit b.v. orgel- dan wel pianomuziek moet zijn, dan wel een plaat via een pick-up. Aansluitend daarbij 't probleem van de samenzang. Wij staan er tot nu toe algemeen onwennig tegenover en ook de conferentie zag voorlopig geen oplossing. Toch moeten we erkennen, dat in het samenzijn van andere groeperingen (en dan denken we niet alleen aan kerken) de onderlinge verbondenheid ook wordt beleefd in het samen zingen van liederen, waarin bindende gedachten en gevoelens onder woorden zijn gebracht.
Het stellen van vragen en discussie; daarvoor werd bij de Amerikaanse bezinningsbijeenkomsten geen gelegenheid gegeven. Daarvoor had men bijeenkomsten van andere aard. De conferentie achtte dit in het algemeen een verstandige opvatting. Wel pleitte men voor een gezellig samenzijn direct na de sluiting, waar men (eventueel onder 't genot van een kop

koffie) in onderlinge gesprekken zou kunnen „nakaarten". Tijdens de bijeen komst in New York was in hetzelfde gebouw een ontspanningsmogelijkheid voor de kinderen van bezoekers. Gemeenschappen die op overeenkomstige wijze ouders van jonge gezinnen zouden willen vrijmaken voor het bijwonen van de bezinningsbijeenkomst, zouden moeten beschikken over een voldoend aantal jeugdleiders(-sters), een geschikte lokaliteit en hulpmiddelen om jeugd van vaak zeer verschillende leeftijd op verantwoorde wijze bezig te houden. In enige Nederlandse gemeenschappen heeft men goede ervaringen daarmee.
En dan ten slotte een probleem, dat min of meer in het vlak van het emotionele ligt: een bezinningsbijeenkomst van de Am. Ethische Unie die naar de vorm overeenkomst vertoont met een liturgische Kerkdienst is voor de jachtende, vaak verontruste Amerikaan blijkbaar zeer aantrekkelijk. Een andere Amerikaanse Humanistische Vereniging, de American Humanist Association, die geen eigenlijke bezinningsbijeenkomsten houdt, maar zich tot „lezingen" bepaalt, trekt veel meer publiek. De American Humanist Association ontleent haar betekenis vooral aan het feit, dat belangrijke kopstukken als Muller, Huxley en Fromm daarin leiding geven en door middel van haar orgaan tot de intellectuelen spreken.
De vraag werd gesteld: zou het liturgische karakter van bijeenkomsten als die van de Ethical Union niet afstotend werken op het Hollandse publiek? Conclusie was: een deel zou het zeker waarderen: de mensen n.l. afkomstig uit godsdienstige milieus, die op onze bijeenkomsten iets missen. Maar toch ook vele anderen, die behoefte hebben om hun levensovertuiging in samenzijn met geestverwanten te beleven meer dan te beredeneren. Daarentegen zouden weer anderen zich wellicht geïrriteerd afwenden van datgene, wat zij als „Kerkje spelen" zouden ervaren. Vastgesteld moet overigens worden, dat men met een gedeeltelijk teruggrijpen naar oude vormen even kritisch kan blijven ten aanzien van oude gedachten. Terecht werd bovendien opgemerkt, dat het stijlvol vorm geven aan bijeenkomsten helemaal geen typisch christelijk of godsdienstig kenmerk is. Dat hebben mensen in alle tijden gedaan. Wat de groep sprekers aan wenselijkheden en mogelijkheden ten aanzien van onze bijeenkomsten besprak, is minstens even belangrijk voor de gemeenschapsbestuurders. Het H.B. heeft dan ook het plan dit onderwerp eveneens aan de orde te stellen op de Topkaderconferentie en in de bijeenkomsten van de gewesten.

M. J. F. Ehrbecker

VARIA EX CATHEDRA

Wat beklijft er? —

Een lelijk woord, vind ik, maar van grote betekenis voor sprekers: wat zal er beklijven van mijn woorden?
De gesproken woorden zijn voor de spreker tenslotte de verbindende schakel tussen zijn gedachten en die van zijn toehoorders. Deze schakel kan des te steviger worden gemaakt naarmate de woorden met meer over-

tuiging worden geuit. Dat de overtuigingskracht alleen maar wordt gediend of beter tot haar recht zal komen door stemverheffing of meeslepende volzinnen, al dan niet onderstreept door een suggestief handgebaar, is een opvatting die nog lang niet tot het verleden behoort.
Wij kunnen ons voorstellen dat er onderwerpen zijn waarbij het onmisbaar is om op deze wijze de overtuigingskracht zo hoog mogelijk op te voeren. Voornamelijk daar waar de spreker een zeer concreet doel voor ogen heeft, en zijn toehoorders van de waarde en betekenis hiervan poogt te doordringen.
Het is echter altijd opnieuw de vraag of deze suggestieve manier van spreken voldoening geeft wanneer sprekers zich bezig houden met het thema van de humanistische levensovertuiging. Het kan zijn dat een vloeiende woordkeuze en suggestieve uitbeelding de bewondering wekt van de toehoorders. Maar is de bewondering bevorderlijk om in onszelf dat waardevol te beleven wat uitgroeit tot een eigen overtuiging? Zolang we verkeren in het stadium van de bewondering zijn we nog gebonden aan het object dat we bewonderen. Een spreker die alleen maar bewondering afdwingt is als een pianist met een brillante techniek, na wiens spel we bescheiden mogen zeggen: meesterlijk, daar kunnen wij niet aan tippen.....
Vertaalt u het maar, toegepast op de spreker: wat een heldere kop!, een rashumanist, daar kunnen wij..... enz. Er ontstaat een scheiding tussen onszelf en de ander, wat nu net niet bevorderlijk is voor het wezenlijke kenmerk van het humanisme: besef van eigen waarde en eigen scheppend vermogen.
De spreker die als vertolker optreedt van het humanisme zal dit metterdaad doen in het besef dat zijn woorden tolk dienen te zijn als levende schakel tussen hem en zijn toehoorders. Dit heeft tot gevolg dat zijn woorden worden ontdaan van het gezaghebbende waarin wij in bewondering ons onvermogen zullen projecteren. Meer en meer zullen wij onszelf terugvinden in de vertolking van de spreker. *Het eerst zo onbewust naar de spreker opzien in stille bewondering, zal veranderen in een bewust met elkaar zien in actieve verwondering.*
Er is geen sprake van dat wij hierna elkaar kwijt raken, spreker en toehoorders hebben elkaar ontmoet en hun vereenzelviging zal de behoefte missen om de spreker in sublieme ongenaakbaarheid naar de Olympus te verstoten. Het woord van de spreker zal beklijven als gemeenschappelijk bezit.
Het zal zijn gelijk de gewaarwording die een mijner vrienden had die een verdienstelijk spreker had gehoord en vertelde: — Wat hij gezegd heeft was zo uitstekend en nieuw, en tegelijk was het net of ik mezelf hoorde, maar duidelijker dan ooit tevoren! —

d'See-Uyl